

રમેશ પારેખ

(જન્મ : 27-11-1940, અવસાન : 17-05-2006)

રમેશ મોહનલાલ પારેખનો જન્મ અમરેલીમાં થયો હતો. તેઓ વ્યવસાયે જિલ્લા પંચાયતમાં કલાર્ક હતા. ‘ક્યાં, ‘ત્વ’, ‘ખડિંગ’, ‘સનનન’, ‘ખમ્મા આલા બાપુને’, ‘મીરાં સામે પાર’, ‘વિતાન સુદ બીજ’, ‘છાતીમાં બારસાખ’, ‘સ્વગત પર્વ’, ‘ચશ્માના કાય પર’, એ એમના મહત્વના કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘કાળ સાચવે પગલાં’ અને ‘મન પાંચમના મેળામાં’ એમના મરણોત્તર સંપાદનો છે. ‘છ અક્ષરનું નામ’માં એમની સમગ્ર કવિતા ગ્રંથસ્થ થઈ છે. ‘હાઉક ચીં’, ‘દે તાલ્લી’, ‘હફરક લફરક’, ‘અજબગજબનો ખજાનો’, તેમના બાળસાહિત્યના સંગ્રહો છે. ‘સગપણ એક ઉખાણું’, ‘સૂરજને પડછાયો હોય’ એ એમનાં નાટકો છે. રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક અને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનાં પારિતોષિકથી તેઓ સન્માનિત થયા છે.

‘મારા સપનામાં આવ્યા હરિ’ રચના રમેશ પારેખના ‘છ અક્ષરનું નામ’ સંગ્રહમાંથી પસંદ કરવામાં આવી છે. આ ઊર્મિગીતમાં પ્રભુપ્રેમમાં બહાવરી બનેલી ગોપીના મનોભાવો રજૂ થયા છે. ગોપીને ભાસ થાય છે કે એના સપનામાં આવેલા હરિએ એને બોલાવી, ઝુલાવી, વહાલી કરી. એના તરફ પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો. કૃષ્ણ જેમ દ્વારિકાના રાજા હતા એમ ગોપીના મનની દુવારિકાના પણ રાજા છે. ગોપીની કૃષ્ણપ્રીતિની તીવ્રતા ત્યાં સુધી પહોંચે છે કે કંસાર કરવા મૂકેલા આંધણમાં ‘ઓરી દીધો મેં સંસાર’નો એકાત્મભાવ રચાય છે. કાવ્યના અંતે આવતો હરિનો ઉદ્ગાર ‘અરે બહાવરી...!’માં જાણે કે પૂર્ણ આત્મીયતા પામેલી નાયિકાને હરિનો ઉત્તર મળી જાય છે. સપનાનું મિલન જાણે કે જાગ્રત અવસ્થાનું પણ મિલન હોય એવી ભાવદશા આ કાવ્યને નવી ઊંચાઈ આપે છે.

મારા સપનામાં આવ્યા હરિ  
મને બોલાવી, ઝુલાવી, વહાલી કરી.

સામે મરકત મરકત ઊભા  
મારા મનની, દુવારિકાના સૂબા  
મારા આંસુને લૂછ્યાં જરી.

આંધણ મેલ્યાં’તાં કરવા કંસાર  
એમાં ઓરી દીધો મેં સંસાર  
હરિ બોલ્યા : ‘અરે, બહાવરી...!’

(‘છ અક્ષરનું નામ’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી / શબ્દાર્થ

મરકત મરકત મંદ મંદ હાસ્ય; આંધણ રસોઈ તૈયાર કરવા માટે મૂકેલું ગરમ પાણી; કંસાર મિષ્ટાન્ન; સૂબા પ્રાંતનો વડો (અહીં કૃષ્ણ)

તળપદા શબ્દો

મેલ્યાં મૂક્યાં; બહાવરી બેબાકળી, વ્યાકુળ, બાવરી

## સ્વાધ્યાય

1. પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો :

- (1) નીચેનામાંથી કયું વાક્ય કાવ્યનાયિકાને લાગુ પડતું નથી ?  
(A) ભગવાન હસતા-હસતા સામે ઊભા રહ્યા.  
(B) ભગવાને આંસુ લૂછી આપ્યા.  
(C) હરિ સપનામાં આવ્યા હતા.  
(D) હરિએ અબોલા લીધા હતા.
- (2) ‘મારા મનની દુવારિકાના સૂબા’ એટલે....  
(A) કાવ્યનાયિકાની મનઃસ્થિતિનું આલેખન  
(B) દ્વારિકાનગરીના રાજા શ્રીકૃષ્ણના મનની વાત  
(C) બીજાના મનમાં ઊભાં થતાં તરંગો  
(D) દરિયામાં ડૂબી ગયેલી સોનાની દ્વારિકા
- (3) ‘મનની દુવારિકાના સૂબા’ - વાક્યમાં કાવ્યનાયિકાનો ભાવ  
(A) તિરસ્કાર (B) સમર્પણ ભાવ  
(C) ક્રોધ (D) ગુલામી
- (4) કાવ્યનાયિકા શા માટે બહાવરી બની ?  
(A) શ્રીકૃષ્ણને પામવા માટે (B) સંસાર ભોગવવા માટે  
(C) કંસાર બનાવવા માટે (D) આંધણ મેલવા માટે

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) ભગવાને કાવ્યનાયિકાનાં આંસુ કેવી રીતે લૂછ્યાં ?
- (2) ભગવાને સ્વપ્નમાં આવીને શું કયું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર લખો :

- (1) હરિમિલનને તમારા શબ્દોમાં આલેખો.

4. કાવ્યપંક્તિ સમજાવો :

‘આંધણ મેલ્યાં’તાં કરવા કંસાર

એમાં ઓરી દીધો મેં સંસાર

હરિ બોલ્યા : ‘અરે, બહાવરી..’

## વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આ ગીત મેળવીને એનું સમૂહગાન કરો.
- વિવિધ કવિઓનાં કૃષ્ણકાવ્યો મેળવીને એનો હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- કૃષ્ણપ્રેમનાં કાવ્યો એકઠાં કરો.

## ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- ‘મારા મનની દુવારિકાના સૂબા’

કૃષ્ણ દ્વારિકાના રાજા તો ખરા જ પણ એટલું જ કહેવાય તો કવિકર્મ ક્યાં ? કવિએ તો કૃષ્ણને મનના સૂબા નીમી દીધા છે. મનનું રાજ્ય અને ધરાનું રાજ્ય એમ બે રાજ્યોની તુલના પણ અહીં છે. મનની દ્વારિકાના રૂપકથી કવિએ મનના માલિક તરીકે કૃષ્ણનો સ્વીકાર કરી લીધો છે.

- “આંધણ મેલ્યાં’તા... સંસાર.”

ઓછામાં ઓછા શબ્દોમાં ઝાઝું કેમ કહેવાય એ અભિવ્યક્તિની ખૂબી અહીં દેખાય છે. તળપદી છાંટવાળી પંક્તિઓમાં કવિ કૃષ્ણને પોતાની વાત કહે છે પણ કેવી રીતે...? કંસારને બદલે સંસાર ! માત્ર બે જ શબ્દોની અને આખું ચિત્ર તૈયાર ! આ જ કવિની કમાલ.

- ‘મને બોલાવી, ઝુલાવી, વહાલી કરી’

અહીં એકસાથે ત્રણ ત્રણ ક્રિયાઓથી સંબંધનું ચિત્ર પ્રત્યક્ષ થયું છે. પ્રાસ લય રૂપે પ્રગટ થયો છે. કવિતામાં કવિ કેવી રીતે ભાવ પ્રગટ કરે તેની વિવિધ રીતો સમજો.

## શિક્ષકની ભૂમિકા

ઈશ્વર તરફની આત્મીયતાની અહીં ખૂબ ઓછા શબ્દોમાં અભિવ્યક્તિ થઈ છે. કવિએ કરેલી ભાવવાહી રજૂઆત, લાઘવ, કાવ્યત્વ અને શબ્દપ્રયોગો દાદ માગી લે તેવા છે તે વાત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવી. ભક્તિનો મહિમા સમજાવવો.

ઈશ્વર તરફનો સાચો, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ હોય તો તેમના સામીપ્યની અનુભૂતિ પણ કોઈ ને કોઈ રીતે થતી હોવાના અનેક પ્રસંગો નોંધાયા છે તે જણાવવું.

નારી ભાવે પ્રભુની ભક્તિ કરનાર નરસિંહ, દયારામ તથા વર્તમાનકાળના કવિઓનાં-ભક્તોનાં કાવ્યો સાથે આ કવિતાને સરખાવી શકાય.

હરિ સ્વપ્નમાં મળે તોપણ ગોપીને જે ધન્યતા અનુભવાય છે, દ્વારકાના સૂબા કરતાં પોતાના મનની દ્વારકાના સૂબા - સહેજ પણ આંસુ લૂછે ત્યારે લાગણીની તીવ્રતા જે રીતે રજૂ થઈ છે તે વિશે વિદ્યાર્થીઓને વિગતે સમજ આપવી.

